

UŞAK'IN TÜRKLER DÖNEMİNE AİT BİLİNMEYEN EN ESKİ KİTÂBESİ

Sedat BAYRAKAL*
Türkan ACAR**

ÖZET

Uşak Müzesi'nde bulunan bir kitâbe parçası önemli bilgiler vermektedir. Çalışmada, kitâbenin, bugün mevcûd olmayan Taş Han'a ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'a ait olduğu önerisi yapılmıştır. Bu yönüyle, Uşak'ta, Türk dönemine ait saptanan en eski kitâbe konumunda olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uşak, kitabe, Selçuklu, Alâeddîn Keykubâd.

UŞAK'S OLDEST UNKNOWN INSCRIPTION FOR THE PERIOD OF TURKS

ABSTRACT

An inscription part which in the Uşak Museum gives important information. In the study, the inscriptions which available today, have been proposed to belong to Taş Han and Anatolian Seljuk Sultan I. Alaeddin Keykubad. In this respect, it was emphasized that the oldest inscriptions in position the determination of the Turkish time in Uşak.

Keywords: Uşak, inscription, Seljuk, Alâeddîn Keykubâd.

Çalışmanın konusunu oluşturan kitâbenin ait olduğu yapının/eserin ne tür ve kime ait olabileceği sorusu, yayımlara, seyyâhların verdikleri bilgi belgelere, arşiv kayıtlarına göre kolay çözümlenecek bir mesele gibi görünmemektedir¹. Fakat, kırık ve sadece iki satırlık kalan kesimiyle bile 48

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
sedat.bayrakal@usak.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
turkan.acar@usak.edu.tr

¹ Uşak'tan günümüze ulaşan târîhî eserlerin tamamına yakınının aslı hüviyetinden epey uzaklaştığını gözlemliyoruz. Ayrıca, günümüze ulaşamayan çok sayıda târîhî eserin varlığı da malûmumuzdur. Zamanın getirdiği tahribâtın yanı sıra, doğal âfetlerin de bu eserlerin zâyiâtında rol oynadığı bir gerçektir. Özellikle 1887 Depremi ve 1894 Büyük Yangını Uşak, Banaz ve Gediz'de ağır tahribâta yol

cm yüksekliğindeki bir kitâbe, küçük ölçekli bir yapıya ait olamayacağı, izlerin de buradan sürülmesi gerektiği konusuna işaret eder. Araştırmanın bu istikâmette devam edecek olması, kesin sonuçlara ulaşılmaması sağlamasa da tartışmaların daha sağlam bir zeminde devamına imkân tanyacaktır. İşe ilk olarak kitâbenin çözümlenmesiyle başlayalım:

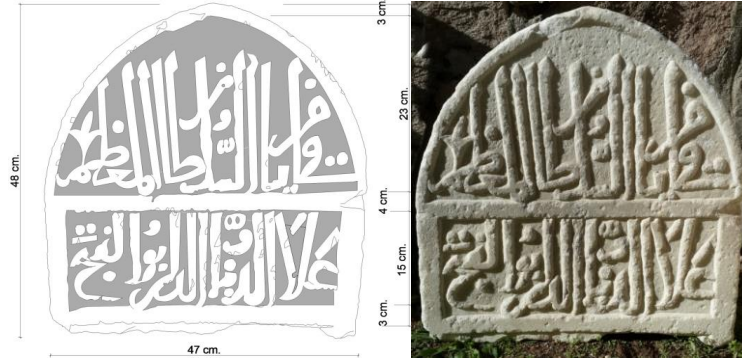
Bugün, Uşak Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenen, 2.2.79 envanter numarasına kayıtlı mermer kitâbe parçası, iki satırlık sülüs hattlı kitâbeye sahiptir. 48 cm yüksekliğindeki kitâbe alanı iki parçaya bölünmüş, üstteki satırın yüksekliği, -sivri kemerin formuna uyduğundan- daha fazla tutulmuştur. Her satırın çerçevesi, kitâbenin formuna uygun olarak şekillenmiştir. Levhâ iyi durumda olduğundan okunmaya engel durumu yoktur. Kalan iki satırına göre kitâbenin Arapça yazılışı ile basit transkripsiyonu şöyledir:

1- *Fî eyyâmi es-Sultân el-mu'azzam*
2- *'Alâ'u'd-dünyâ ve'd-dîn ebû'l-feth*

1- في ايام السلطان المعظم
2- علا الدنيا والدين ابو الفتح

.....

İkinci satırın başındaki '**Alâ'u'd-dünyâ**' kelimesi, kitâbenin, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubâd'a ait olduğunu açık bir şekilde gösterir. Ancak, buradaki en önemli husûs, adı geçen Alâeddîn'in, kaçınıcı Alâeddîn Keykubâd olduğudur. Eğer elimizde, kitâbenin üçüncü satırı mevcût olsaydı, o taktirde kesin yanıt alınacaktı.

Uşak Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, Selçuklu kitabesinin çizim ve fotoğrafı.

açmıştır: Tahrîbâtın boyutları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Halaçoğlu, "Uşak'ta İki Doğal Afet: 1887 Depremi ve 1894 Büyük Yangını", **CIEPO**, Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Târîhi Araştırmaları, 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (Yayına Hazırlayanlar: A. Şişman, T. Baykara, M. Karayaman), 14-16 Nisan 2011, Uşak, Cilt II, İzmir: 695-707.

Bilindiği üzere, Türkiye Selçukluları döneminde görev yapmış üç sultan Alâeddîn bulunmaktadır. Sırasıyla, I. Alâeddîn Keykubâd (1220-1237), II. Alâeddîn Keykubâd (1249-57) ve III. Alâeddîn Keykubâd (1284, 1293-94, 1301-1303) târihlerinde yönetimdediler. Anadolu Selçuklu mimarlık örnekleri incelendiğinde, birçok eserin, devletin en müreffeh dönemini yaşadığı I. Alâeddîn Keykubâd döneminde yaptırıldığı bilinmektedir. II. Gıyâseddîn Keyhusrev döneminden (1237-46) itibaren, özellikle 1243 Köseadağ Savaşı'yla başlayan süreçte devletin çöküş dönemine girdiği ve zamanla bu çöküşün hızlandığı bilinmektedir. Bu bilgilere ilâveten, Anadolu topraklarında, Alâeddîn Keykubâd dönemine ait çok sayıda kitâbe örneği bulunmakla beraber, aşağıda vereceğimiz birkaç örneğin, konuyu daha da netleştireceğini düşünüyoruz:

İ. H. Uzunçarşılıoğlu, Afyon Kalesi'nin batı girişindeki Alâeddîn Keykubâd'a ait kitâbe metnini aşağıdaki gibi verir²:

- 1- امر بعمارة هذه الدار العالیه فی
- 2- دولة السلطان معظم علاءالدنيا
- 3- والدين ابى الفتح كيقباد بن كيخسرو بر هان امير المؤمنين

Aynı müellif, Isparta Atabey'deki Ertokuş Medresesi'nin (621 Ramazân/Eylül-Ekim 1224) beş satırlık kitâbesini aynen şu şekilde yazmıştır³:

- 1- السلطانی
- 2- امر بعمارة هذه المدرسة فی ایام السلطان المعظم
- 3- علاءالدنيا والدين ابوالفتح كيقباد بن كيخسرو
- 4- بر هان أمير المؤمنين العبدالضعيف المحتاج الى رحمة الله
- 5- تعالى ارتقى بن عبدالله فی شهر رمضان المبارك سنة احدى و عشرين و ستمائة

M. Çayırdağ, yine I. Alâeddîn Keykubâd dönemine ait 1224 târihli Kayseri Ok-Meydan Burcu kitâbesinin üçüncü satırını şöyle vermektedir⁴:

- 3- علاءالدنيا والدين ابى الفتح كيقباد بن كيخسرو

629 Receb/1232 Nisan-Mayıs târihli Uluborlu (Isparta) Alâeddîn Câmii'nin kitâbesinde, ... علاءالدنيا والدين ابوالفتح كيقباد بن كيخسرو ... kelimeleri geçmektedir⁵.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, Kitabeler, İstanbul, 1929, s. 8-9.

³ Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s. 222.

⁴ Bkz. Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu Sarayları ve Köşkları", Vakıflar Dergisi, XXVIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 204, s. 246.

⁵ Kitâbenin tamamı için bkz. Uzunçarşılıoğlu, a.g.e., s. 234; Şevki Duyamaz, "Uluborlu Alâeddîn Câmii", Vakıflar Dergisi, yıl 2009, sayı: 32, Ankara, 2010, s.71.

Ankara Akköprü (1222)'nün kitâbesi de I. Alâeddîn Keykubâd'ın adını taşıyor⁶.

Şu halde, yukarıda verilen örnek kitâbe metinlerinde ortak olarak geçen, علاء الدنيا والدين ابو الفتح كيقباد بن كيوخسرو ('Alâ'u'd-dünyâ ve'd-dîn ebu'l-feth Keykubâd bin Keyhusrev) ifâdesinin, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a ait olduğu muhakkaktır. Şimdi, Uşak Müzesi'nde saptadığımız kitâbenin üçüncü satırının ilk üç kelimesi de şekillenmiş oluyor:

- [Keykubâd bin Keyhusrev] [كيقباد بن كيوخسرو] -

Buna göre kitâbenin anlamlı bir bütün halinde okunuşu şöyledir:

1- *Fî eyyâmi es-Sultân el-mu'azzam* 1- في ايام السلطان المعظم
2- *'Alâ'u'd-dünyâ ve'd-dîn ebu'l-feth* 2- علاء الدنيا والدين ابو الفتح
3- [Keykubâd bin Keyhusrev] ... 3- [كيقباد بن كيوخسرو] -

Günümüz Türkçesine uyarlanması: *Büyük sultân, dünyânın ve dînin yücesi, fetih babası, [Keyhusrev oğlu Keykubâd] zamanında ...*

Buna göre, Uşak Müzesi'nde saptadığımız kitâbe parçasının, kalan iki satırına göre, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'a ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tartışılması gereken bir diğer husûs, kitâbenin ne tür bir yapıya ait olabileceğidir⁷. Başta da belirtildiği üzere, iki satırlık bölümüyle 48 cm yüksekliğindeki bir kitâbenin anıtsal/büyük boyutlu bir yapıya ait olduğu peşinen söylenebilir. Bu konuyu daha da aydınlığa kavuşturabilmek için, Uşak yöresini konu alan çalışmaların verdiği bilgilere başvurmak îcâb etmektedir.

Uşak Târîhi ve değerleri üzerine en kapsamlı ilk çalışmayı bugünlere kazandıran H. Tümer, Çanlı, Sarıkız ve Halıpazarı Köprüsü, kale, Taş ve Lonca Han'ın, Selçuklu döneminden kaldığını ifâde etmektedir⁸. Bunlardan Beylerhan Köyü'ndeki Sarıkız Köprüsü, Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından köklü bir onarıma tâbi tutulmuştur. Selçuklu dönemiyle bağdaşmayan yuvarlak kemerlerin, ilk inşaattan mı kaldığı, yoksa onarımlarda mı dönüştürüldüğü konusu tartışmalıdır.

Tümer'in de belirttiği gibi, söz konusu iki han ile kaleden bugün hiçbir iz yoktur. Ancak kale hakkında, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler

⁶ Kitâbe için bkz. Cevdet Çulpan, Türk Taş Köprüleri, Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 60.

⁷ Eğer inşa edilen yapı türü kitâbede belirtilmişse, bu bilginin, kitâbenin bugün kayıp olan parçası üzerinde olduğu hatırlatılmalıdır.

⁸ Haşim Tümer, Uşak Tarihi, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları No:14, İstanbul, 1971, s. 20.

doğrultusunda bir deneme makalesi yazılarak, XIII. yüzyılın ortalarında, Kızıl Bey ve çağdaşları tarafından yaptırılmış olabileceği öne sürülmüştür⁹.

İsme sadık kalınarak bir değerlendirme yapılacaksa, Tümer'in adını verdiği Lonca Hanı'nın, Selçuklu döneminden çok Osmanlı dönemine ait olduğu düşüncesi hâsıl oluyor. Bakırcılar, İpek, Koza gibi, adları içinde işlevi çağrıştıran hanlar, Osmanlı döneminde görülmektedirler.

Bugün kitâbesinin nerede olduğu bilinmeyen Çanlı Köprü, vaktiyle üzerinde yer alan ve yayınlanan kitâbesine göre, 1255 yılında yaptırılmıştır¹⁰.

H. Tümer, bugün hiçbir iz kalmayan Taş Han'ın, İş Bankası'nın bulunduğu ada üzerinde yer aldığını belirtir¹¹. Daha öncesinde söz konusu yapının "Çukur Han" adıyla bilindiğini ve İş Bankası yapılırken, han'a ait taş temellerin bulunduğu belirtilmiştir. 1894 Büyük Yangını'ndan sonra Tiritioğlu Hamit Ağa'nın, buraya bir han yaptırdığı ve sonrasında Yunanlıların çıkardığı yangında zarar gördüğü belirtilmektedir¹². Mevcût ifâdelere göre, 1929 yılında açılan İş Bankası'nın, Selçuklu döneminde yapılan Taş Han'ın değil, Tiritioğlu Hamit Ağa'nın yaptırdığı hanın temelleri üzerinde veya yakınında yükseldiği anlaşılmaktadır.

Evlîya Çelebi'nin verdiği bazı bilgiler, çalışmamıza katkı yapıcı önemli muhteviyâta hâizdir. Taş Han'dan, "Sultan Alâeddîn Taş Han" adıyla bahseden ünlü seyyâh, yapı için "..... yedi han cümle çarşu içinde Sultan Alâüddin'in taş hanı bir tarz-ı acibdir ve yine ana karib Lonca Hanı ve yedi kahvehanesi var" ifâdelerini kullanmaktadır¹³. Bugüne kadar yaptığımız araştırmalarda, kitâbe için önerdiğimiz I. Alâeddîn Keykubâd adı ve dönemiyle en çok uyuşan ifâde, Evlîya Çelebi'nin "Sultan Alâeddîn'in Taş Hanı" adıyla kaydettiği yapıdır.

Böylece, Uşak Arkeoloji Müzesi'nde 2.2.79 envanter numarasına kayıtlı, iki satırlık mermer kitâbe parçasının, Anadolu Selçuklu sultanı I. Alâeddîn Keykubâd'a ait olduğunu ve şimdiki araştırmalar ışığında, Evlîya Çelebi'nin *Sultan Alâeddîn Taş Han* adıyla tanıttığı *Taş Han*'a ait olduğunu önermek mümkündür. *Bu bilgi, bugüne kadar bildiğimiz, Uşak'ta, Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait kitâbeli en eski yapının, Haziran-Temmuz 1255 yılına ait Çanlı Köprü'ye aittir saptamasının güncelliğini yitirdiğini, Uşak*

⁹ Bkz. Tuncer Baykara, "Uşak Kalesi Hakkında Düşünceler", II. Uşak Sempozyumu 13-15 Ekim 2011 (Editörler: M. M. Öntuğ, Y. İnel), Uşak, cilt II, Uşak, 2012: 545-547.

¹⁰ Orhan Dengiz, "Uşak'da Bir Köprü Kitâbesi Çanlı Köprü (H.653-M.1255)", Vakıflar Dergisi, XIII, Ankara, 1981, s. 525. Aynı çalışmada, Çanlı Köprü'nün batısında, bu târihten önce yapılmış târihi belli, bir başka Selçuklu eserinin bulunmadığı belirtilmiştir: O. Dengiz, a.g.e., s. 528.

¹¹ Ayrıca, Uşak'ta ilk İş Bankası'nın 1929 yılında açıldığı da ifâde edilmektedir: H. Tümer, a.g.e., s. 289.

¹² H. Tümer, a.g.e., s. 37, dipnot 13.

¹³ Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (1935), Anadolu, Suriye, Hicaz, (1671-72), 9.cilt, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935, s. 39.

Müzesi'nde bulunan ve I. Alâeddîn Keykubâd dönemine ait kitâbenin, bugüne kadar saptanan en eski kitâbe olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Baykara, Tuncer (2012): “Uşak Kalesi Hakkında Düşünceler”, **II. Uşak Sempozyumu** 13-15 Ekim 2011 (Editörler: M. M. Öntuğ, Y. İnel), Uşak, cilt II, Uşak: 545-547.
- Çayırdağ, Mehmet (2004): “Kayseri’de Selçuklu Sarayları ve Köşkleri”, **Vakıflar Dergisi**, XXVIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 237-264.
- Çulpan, Cevdet (2002): **Türk Taş Köprüleri**, Ortaçağ’dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dengiz, Orhan (1981): “Uşak’da Bir Köprü Kitâbesi Çanlı Köprü (H.653-M.1255)”, **Vakıflar Dergisi**, XIII, Ankara: 525-529.
- Duymaz, Şevki (2010): “Uluborlu Alâeddîn Câmii”, **Vakıflar Dergisi**, yıl 2009, sayı: 32, Ankara: 65-90.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (1935), Anadolu, Suriye, Hicaz, (1671-72), 9.cilt, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Halaçoğlu, Ahmet (2011): “Uşak’ta İki Doğal Afet: 1887 Depremi ve 1894 Büyük Yangını”, **CIEPO**, Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Târîhi Araştırmaları, 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri (Yayına Hazırlayanlar: A. Şişman, T. Baykara, M. Karayaman), 14-16 Nisan 2011, Uşak, Cilt II, İzmir: 695-707.
- Tümer, Haşim (1971), **Uşak Tarihi**, Uşak Halk Eğitime Yardım Derneği Kültür Yayınları No:14, İstanbul.
- Uzunçarşılıoğlu (1929), İsmail Hakkı, **Kitabeler**, İstanbul.